

Ascending

Jóhann Heiðar
Jóhannsson

Netfang:
johannhj@rsp.is

Kristín Ólafsdóttir, læknir, hefur ekki verið í neinum vafa um það hvort heitið væri rétt að nota. Í bók sinni, Heilsufræði handa húsmæðrum, Reykjavík 1943, segir hún meðal annars í kafla sem ber heitið **Meðferð ungbarna**:

„Ungbörn eiga að nærast á brjóstamjólk. Hún ein er eðlileg fæða handa þeim.“

„Herbergi ungbarna eiga að vera björt og loftgöð.“

„Ungbörn eiga að sofa ein í rúmi, eins og áður er sagt.“

„Ungbörn á að þvo og lauga daglega og skipta á þeim fötum.“

„Ungbörn þurfa mikinn svefn og eiga að fá að sofa, eins mikið og þau geta.“

„Ungbörn eiga að vera á brjósti, ekki skemur en þar til þau eru sex mánaða, og ekki lengur en níu mánuði.“

Að auki nefnir hún ófullburða börn, nýfædd börn, brjóstabörn og pelabörn.

HILDUR HARÐARDÓTTIR, KVENSJÚKDÓMALÆKNIR, sendi tölvupóst og sagðist vera að leita að íslensku samheiti á sýkingum sem berast til fósturs frá fæðingarvegi móður. Sýkingarmátinn er á ensku nefndur „ascending“, og byggist sú nafngift á því að sýklarnir eru taldir berast upp úr leggöngum eða leghálsi og brjóta sér leið gegnum belgi til fósturs í legi.

Ensk-íslensk orðabók Arnar og Örlygs greinir frá því að enska sögnin **to ascend** merki: *1. rísa, stíga upp, hækka. 2. klífa, fara upp (e-ð), stíga upp eftir (e-u), ganga á (fjall)*. Íðorðasafn lækna birtir enska lýsingarorðið **ascending**, *hækkandi, rísandi*, og það latneska **ascendens**, *hækkandi, ris-*. Ekkert af þessu hugnaðist Hildi til að íslenska hið samsetta heiti **ascending infection**. Hjá undirrituðum varð ekki nein stórkostleg hugljómun og leitað er til lesenda um aðstoð. Fyrstu tillögur eru þessar: **uppgengin sýking**, **uppkomin sýking**, **uppstigin sýking** eða **upprásarsýking**.

Mesenchyma

Tvær fyrirspurnir hafa borist varðandi íslenskt heiti á því fyrirbæri sem á ensku nefnist **mesenchyme** og á latínu **mesenchyma**. Í Íðorðasafni lækna, LM-heftinu frá 1988, er vefurinn nefndur **fósturbandvefur**, en í Fósturfræðiheitinum frá 1995 var tekið upp heitið **bandvefskím**. Önnur fyrirspurnin er vegna heitis á sérkennilegu og sjaldgæfu æxli, sem á ensku nefnist **mesenchymal hamartoma**, en hin vegna heitis á þeim stofnfrumum blóðmyndunar sem á ensku nefnist **mesenchymal stem cells**.

Örlítil fósturfræði

Fyrst eftir að *fósturvísisdiskurinn*, **discus embryonicus**, myndast er hann tvílagi. Lögin tvö eru *fósturvísisútlag*, **ectoderma embryonicum**, sem myndar meðal annars húðþekjuna, og *fósturvísisinnlag*, **endoderma embryonicum**, sem myndar meðal annars slímhúðarþekju loftvega, meltingarvegar og þvægfæra. Milli laganna tveggja birtist svo *fósturvísismiðlagið*, **mesoderma**, en úr því verða síðar til brjóska, bein, vöðvar, æðar, bandvefur og blóðmyndandi vefur. Frumurnar í miðlaginu mynda mjög snemma fyrrnefndan, lausgerðan fósturbandvef, **mesenchyma**, sem fengið hefur íslenska heitið **bandvefskím**. Læknisfræðiorðabækur lýsa mesenchyma þannig að um sé að ræða *frumstæðan fósturbandvef sem síðar þróist í ýmsa stöðvefi*. Vefurinn er gerður úr lítið þroskuðum (frumstæðum) bandvefsfrumum, sem gjarnan eru stjörnulaga, og úr hlaupkenndu millifrumuefni og bandvefstrefjum.

Örlítil orðfræði

Latneska heitið **mesenchyma** er reyndar grískt að uppruna, myndað úr forskeytinu **mes-**, sem táknar *mið-, miðju-* eða *milli-*, og samsetta nafnorðinu **enkyma**, sem táknar *seyði, áhelling* eða *innrennslisvökvi*. Gríska forskeytið **en-** táknar *í, inni í* eða *inn í* og **chymos** er vökvi. Segja má því að enkyma sé innvökvi, vökvinn inni í vefnum.

Heitið **hamartoma** er einnig af grískum uppruna, myndað úr nafnorðinu **hamartia** sem merkir *villa, mistök* eða *bilun*, jafnvel *líkamsgalli*, og viðskeytinu **-oma**, sem nú merkir *æxli*, en er sagt upphaflega hafa verið notað um ýmsar sjúklegar fyrirferðir, bæði bólgur og æxli. Íðorðasafn lækna þýðir **hamartia** með *vaxtarvilla* og **hamartoma** með íslenska heitinu *vaxtarvilluæxli*.

Enska heitið **stem cell** hefur fengið hina ágætu íslensku þýðingu **stofnfruma**. Tæpast er hægt að gera betur. Til skilgreiningar á stem cell segir læknisfræðiorðabók Stedmans: *1. sérhver forfruma; 2. fruma sem getur af sér dótturfrumur sem þróast í aðrar frumutegundir*.

Tillögur

Í bili er um fátt annað að ræða en **bandvefskímsstofnfrumur** sem heiti á mesenchymal stem cells og **bandvefskímsvaxtarvilluæxli** sem heiti á mesenchymal hamartoma. Heitin eru vissulega óþægilega löng, en þeim má einnig skipta og tala þá um **vaxtarvilluæxli bandvefskíms** og **stofnfrumur bandvefskíms**, eins og við á.

Ungbarn

Á lúnum miða í sloppvasa fundust orðin **ungbarn** og **ungabarn**. Viðmælandi einn hafði tjáð undirrituðum þá skoðun sína að **ungbarn** væri rétta heitið þegar vísað væri til barna á fyrsta ári. Orðið ungbarn væri hins vegar rangt myndað. Undirritaður tók undir þessa skoðun og hafði þá Íðorðasafnið sér til halds og trausts. Enska nafnorðið **infant** (á latínu *infans*) er þar eingöngu þýtt sem ungbarn. Undrunin var hins vegar mikil þegar í ljós kom að Íslensk orðabók Máls og menningar birtir bæði orðin og það á þann hátt að þau virðast jafngild. Þá var brugðið á það ráð að fletta upp í Samheitaorðabókinni – og viti menn! – bæði orðin fundust þar og voru útskýrð á sama hátt: *óviti sbr. hvítvoðungur*.

Hvítvoðungur reyndist svo eiga fjölda samheita: *barn, ómálga barn, blautabarn, blautbarn, brjóstmylkingur, kjöltubarn, kornabarn, kornbarn, pelabarn, reifabarn, reifastrangi, smábarn, ungbarn, ungbarn, vöggubarn, vöggur*.